УДК 2-21/278.15
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.4

Сарапін Олександр Васильович,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри релігієзнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0001-9339-2338
tenasand@gmail.com

ВЧЕННЯ АНДЖЕЯ ВИШОВАТОГО ПРО RELIGIO RATIONALIS

У статті пропонується аналіз учення про «раціональну релігію» відомого польського мислителя, радикального реформатора (унітарія) Анджея Вишоватого. Це вчення розкривається на основі виявлення ідейного потенціалу його трактату «Про релігію, узгоджену з розумом <…>». Подаються свідчення про трактат, про поширення і сприйняття його ідей у середовищі європейських інтелектуалів. У процесі аналізу тексту трактату А. Вишоватого показана роль ratio як нормативного арбітра й інструменту з питань релігії. Приділяється увага розв'язанню польським мислителем питання співвідношення розуму й одкровення у справі пізнавання «божественних речей». Також зазначено сприйняття А. Вишоватим розуму як функціонального медіатора, який полягає в основі його концепції religio rationalis. Розкриваються основні постулати цієї концепції, які підкріплюються вибірковими та логічно оформленими аксіомами. Демонстрація таких аксіом дозволяє говорити про дотримання А. Вишоватим унітаріанської моделі релігії. Аналіз його концепції religio rationalis супроводжується полемікою з тими дослідниками, які наполягали на сприйнятті її як свідчення радикального раціоналізму, релігійного раціоналізму, християнського деїзму, різновиду концепції природної релігії. Зазначено поміркований характер раціоналізму А. Вишоватого в розв'язанні ним питань релігії.

Ключові слова: релігія, religio rationalis, Вишоватий, раціоналізм, унітарії, польські брати, социніани.

Sarapin Alexander,
Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Religious Studies
Taras Shevchenko National University of Kyiv
orcid.org/0000-0001-9339-2338
tenasand@gmail.com

THE DOCTRINE OF ANDRZEJ VISZOWATY ABOUT RELIGIO RATIONALIS

The article offers an analysis of the doctrine of rational religion of the famous Polish thinker, radical reformer (unitarian) Andrzej Wyszowaty. This doctrine is revealed on the basis of the identification the potential of ideas of his treatise "About a religion in accordance with reason <…>". Data on the treatise, the dissemination and perception of its ideas among European intellectuals are given. In the process of analyzing the text of Andrzej Wyszowaty, the role of reason as a normative arbiter and instrument in matters of religion is shown. Attention is paid to the solution by the Polish thinker of the question of the relationship between reason and revelation in the knowledge of "divine things". It is also argued that Andrzej Wyszowaty's perception of the mind as a functional mediator underlies his concept of religio rationalis. The main postulates of this concept are revealed, which are supported by selective and, in fact, logically designed axioms. The demonstration of such axioms allows us to argue that Andrzej Wyszowaty followed the unitarian model of religion. The analysis of his religio rationalis concept is accompanied by controversy with those scholars who insisted on its perception as evidence of radical rationalism, religious rationalism, Christian deism, or a variety of natural religion. Summarified about the moderate rationalism of Andrzej Wyszowaty in solving them the problem of religion.

Key words: religion, religio rationalis, Andrzej Wyszowaty, rationalism, Unitarians, Polish brothers, Socinians.

© Сарапін О. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

В інтелектуальній історії Європи кінця XVII ст. особливе місце належить трактату польського мислителя, проповідника й радикального реформатора (унітарія) Анджея Вишоватого «Про релігію, узгоджену з розумом, або трактат про використання присуду розуму також у теологічних та релігійних справах». Його автор у колах науковців відомий як яскравий представник філософської думки «польських братів», віросповідання яких з кінця XVI ст. дістало назву соцініанського. Творчий здобуток А. Вишоватого стає предметом докладного осмислення переважно з боку польських філософів та істориків, серед яких виділяються Людвік Хмай, Збігнєв Огоновський, Стефен Хубер, Роберт Мечковський, Павел Косінський. Також відзначу ґрунтовне дослідження британського історика Джонатана Ізраеля, в якому розкриваються особливості сприйняття трактату «Про релігію, узгоджену з розумом» мислителями епохи європейського Просвітництва. У вітчизняній дослідницькій думці можна знайти хіба що згадки про життєдіяльність А. Вишоватого та стислі свідчення про його концепцію раціональної релігії в публікаціях Оксани Матковської, Вікторії Любащенко та Петра Кралюка.

Принагідно зауважу, що перу А. Вишоватого також належать твори із проблем філософії, логіки й етики. Загалом він є автором 62 праць, більшість з яких не дійшла до нашого часу. Звісно, що в подальшому викладі предметом аналізу буде суто magnum opus А. Вішоватого «Про релігію, узгоджену з розумом, або трактат про використання присуду розуму також у теологічних та релігійних справах» (1685).

Мета дослідження полягає не тільки у презентації концепції religio rationalis А. Вишоватого, але й у виявленні особливостей розкриття ним її ідейного потенціалу. Тому вважаю доречним використання герменевтичного методу, унаслідок реалізації якого інтерпретовані тексти переживаються дослідником і пропускаються через його настанови сприйняття. Водночас можливим стає поповнення евристичного потенціалу даного тексту через занурення в його семантичний репертуар і навіть виявлення деяких прихованих ідейних ліній. Сподіваюсь, що авторські пропозиції і оцінки щодо особливостей тлумачення трактату А. Вишоватого стануть у пригоді тим дослідникам, які цікавляться сюжетами історії ранньомодерної релігієзнавчої думки Речі Посполитої.

Наскільки важливим у контексті інтелектуальної думки видається згаданий вище трактат А. Вишоватого? Свого часу його публікація спричинила суперечливі дискусії серед тодішніх знаних філософів. Наприклад, Готфрід Вільгельм Ляйбніц у 1706 р. схвально сприйняв Religio rationalis, «вірогідно не знаючи персональних даних його автора» (Mieczkowski, 2016, s. 101). Він навіть скопіював у свій текст 82 аксіоми А. Вишоватого, які вразили його саме логікою міркувань. Порівняльну характеристику раціоналізму А. Вишоватого й Г.В. Ляйбніца можна знайти у працях С. Хубера, П. Косінського та Р. Мечковського (Huber, 2005; Kosiński, 2015; Mieczkowski, 2016).

З іншого боку, П'єр Бейль у статті від вересня 1684 р., опублікованій у "Nouvelles de la République des lettres" («Новини Республіки словесності») оцінив трактат А. Вишоватого вкрай негативно, з неабиякою часткою сарказму. Загалом французький мислитель надто підозріло ставився до раціоналізму соцініан. За твердженням Дж. Ізраеля, «для Бейля навіть найбільш «раціоналістичні соцініани» усе ж були радше непослідовними теологами, ніж філософами» (Israel, 2006, p. 127).

Також додам, що трактат польського мислителя стає досить популярним у тодішній Англії. До того ж ідеї соцініан, з деякими обмовками, вплинули на формування доктрин деїстів. Дж. Ізраель говорив про деяку схожість радикального філософського деїзму та соцініанства (Israel, 2006, p. 120, 121). Щоправда, британський історик уважав соцініанство попередником не деїзму, а нефілософського «християнського деїзму», представленого такими мислителями, як Томас Вулстон, Томас Морган і Томас Чобб (Israel, 2006, p. 124).

Також соцініанським за змістом варто визнати розділ 18 четвертої книги трактату Джона Локка «Розвідка про людське розуміння». Зауважу, що англійський філософ, відтворюючи деякі ідеї А. Вишоватого, чомусь не вказав на його авторство. Проте вплив ідей соцініан на погляди Дж. Локка не варто недооцінювати. З. Огоновський подає цікаві свідчення щодо ставлення англійського мислителя до «аріан», зокрема до їхньої концепції

«релігії, узгодженої з розумом» (Ogonowski, 1966, s. 550–551).

Кілька речень про атрибуцію трактату. Виходить друком після смерті автора в 1685 р., вірогідно, в Амстердамі. Саме в цьому місті, перебуваючи в еміграції, мешкав А. Вишоватий із 1666 р. Написаний трактат був латиною. Його повна оригінальна назва: "Religio rationalis seu de rationis judicio in controversiis etiam theologicis ac religiosis adhibendo tractatus". Дата написання дотепер спричиняє дискусії в наукових колах. Наприклад, С. Хубер стверджує, що трактат написаний у 1671 р., а З. Огоновський датує 1678 р. (Mieczkowski, 2016, s. 78).

У Варшаві в 1960 р. виходить друком білінгва трактату А. Вишоватого (латиною і переклад польською). Протилежні сторінки мають однакові номери сторінок (по 60). Польською мовою трактат переклав Едвін Єдркевич, вступ та виноски належать З. Огоновському. Перекладів трактату А. Вишоватого українською мовою дотепер немає. Надалі скористаюсь його текстом білінгви згаданого варшавського видання. Для цього доречно розібратися із плетивом міркувань польського мислителя, рясно пересипаних посиланнями на біблійні цитати.

Передусім зверну увагу на послідовність розкривання автором трактату тих питань, котрякі приводять його до необхідності стверджувати про «раціональну релігію». Вихідний пункт розмислів А. Вишоватого полягає в питанні: «Хто і на якій підставі повинен судити ті суперечки, які виникають з питань віри в Бога та релігії?». Автор трактату одразу ж застерігає, що Бог, який «безперечно, є верховним і непохитним суддею», особисто не оголошує свого вироку сторонам суперечки. Окрім того, «слово Боже», яке залишене нам у Священному Писанні, також не є суддею. Натомість воно «тільки норма, за якою належить судити» (Wiszowaty, 1960, s. 10).

У такому разі виходить, що судити має людський розум. Тобто питання релігії насамперед потребують їх ретельного осмислення. Звісно, що людський розум у своїх вироках не може бути одностайним. А. Вишоватий вказував на три можливі способи пізнання «справжнього слова Божого» у питаннях віри, або релігії. Перший з них пропонують католики, які цілковито покладаються на авторитет Церкви і Папи Римського, або собору. Другий спосіб пропонують протестанти, яких, на його думку, називають євангелістами або реформатами. Протестанти довіряють тому, що «вказує Дух Святий серцям обраних». На третьому способі наполягають «інші християни» (А. Вишоватий мав на увазі «польських братів»), які зважають передусім на підстави здорового глузду (zdrowego rozumu) (Wiszowaty, 1960, s. 3).

Звісно, автор трактату був переконаний у тому, що «польські брати» дотримуються оптимальної настанови, оскільки обстоюють право людського розуму заглиблюватися у предмети, пов'язані з питаннями релігії. А. Вишоватий уважав, що людина повинна користуватися розумом, щоб «судити про те, що є правдивим у суперечках на тему релігії, і відкидати те, що виявляється хибним, абсурдним і очевидним винаходом» (Wiszowaty, 1960, s. 8–9). Принагідно зауважу, що автор трактату не був прихильником радикального раціоналізму у справі пізнавання божественних речей. Навпаки, він завбачливо писав, що «деяких християн» звинувачують у тому, що «вони встановлюють релігію відповідно до диктату власного розуму», «вони, начебто, роблять свої людські міркування нормою в божественних речах». Звісно, він захищає позицію таких християн, тобто «польських братів», які, на його думку, «визнають, що основні таємниці або догми християнської релігії аж ніяк не були винайдені чи вигадані людським розумом (nie wymyślił ani nie wynalazł), але вони походять від одкровення самого Бога, переданого Його Сином, Ісусом Христом» (Wiszowaty, 1960, s. 6). Тоді варто визнати проблематичним твердження О. Матковської про «найрадикальнішого аріянського раціоналіста А. Вишоватого» (Матковська, 1994, с. 383).

Також польський мислитель припускав, що «на основі природних принципів, які спостерігав і упорядковував людський розум, могла бути встановлена природна теологія, або релігія», натякаючи на тих, хто називає себе деїстами (Wiszowaty, 1960, s. 7). У другій половині XVII ст. термін «деїзм» уживали на позначення прихильників учення про religio naturalis, які визнавали природну, або раціональну, теологію більш прийнятною, ніж ту теологію, яка ґрунтується суто на вірі. До речі, Дж. Ізраель зазначав близькість соцініанської концепції religio naturalis до християнського деїзму (Israel,

2006, p. 124). Проте зауважу, що А. Вишоватий декларативно відхрещувався від моделі деїстичної релігії. Принаймні він не відкидав значущості одкровення у справі пізнавання «божественних речей». Проте для А. Вишоватого одкровення Боже не може суперечити розуму людини, оскільки «розум є органом, даним людині від Бога для того, щоб за його допомогою, начебто внутрішнім оком, вона вбачала істину, або світло інтелектуальне, розпізнавала і відрізняла її від хиби <…>» (Wiszowaty, 1960, s. 7). Не дивно тому, що саме розум, наділений повноваженнями від Бога, здатен пізнавати Його слово, що міститься в біблійних текстах. А. Вишоватий говорив про розум як про інструмент, наданий людині для пізнавання божественних речей. Проте автор трактату не намагався перебільшувати значущість «природного світла розуму» порівняно з одкровенням Божим. На його думку, «вище світло не прибирає нижчого, а вдосконалює і піднімає його; а там, де природного світла не досить, його недоліки доповнюються надприродним світлом, додаючи глибше, повніше і яскравіше одкровення божественних таємниць» (Wiszowaty, 1960, s. 60).

Однак для А. Вишоватого саме розум стає тим функціональним медіатором, який зв'язує, «зшиває» один з одним постулати «раціональної релігії». На основі тексту трактату можна виділити такі постулати: 1) існує один Бог, який постає найдосконалішим, наймудрішим, найкращим і найправдивішим; 2) підтвердження тому, що Бог є, або існує, варто шукати в аргументах розуму, які ґрунтуються головним чином на природних речах; 3) Бог найвищий і людина – суть протилежності; 4) людина повинна вірити тільки в те, що розуміє; 5) людський розум – це природний інструмент, наданий Богом для пізнання істини й розрізнення її від фальші; 6) таємниці Святого Письма перевершують розум, але не відкидають його; «вони не гасять світло розуму, але вдосконалюють його»; 7) після відділення душі від тіла внаслідок смерті на неї очікує винагорода або покарання.

Загалом в А. Вишоватого розум як мірило одкровення узгоджується з ученням про «істини, які вище за розум». Симптоматичним видається його твердження: «Я згоден з тим, що надприродні речі перевершують розум (хоча наш людський розум не здатен глибоко проникати в їхню сутність і способи їх здійснення, хоча це нерідко трапляється щодо природних речей), але я не можу визнати, що вони суперечать розуму» (Wiszowaty, 1960, s. 52).

Своєрідним обґрунтуванням credo А. Вишоватого варто визнати декларовані ним аксіоми. Ідеться про належним чином оформлені ідеї, сприйняті розумом, які претендують на статус загальнолюдських і загалом істинних. Л. Хмай пропонує своєрідне упорядкування таких аксіом, поділяє їх на логічні та метафізичні (Chmaj, 1921, s. 295–297).

У подальшому викладі зверну увагу тільки на ті аксіоми, які не узгоджуються з настановами традиційних християнських конфесій.

1. Неможливо бути чимось і водночас чимось не бути; або не можуть суперечливі судження бути водночас істинними.

2. Єдність сама собою є неподільною; тому те, що називається єдністю і що водночас не існує окремо, або як щось окреме, не може бути одним, але множинним.

3. Тричі одне буде три, але не одне; там, де троє і додається ще один, буде чотири.

4. Скрізь те, де є сполучення кількох речей, є чимось складним.

5. Ціле більше за будь-яку його частину; одна частина не є цілим.

6. Ціле поза собою не є таким самим цілим.

7. Особа, яка походить від іншої, не є найвищим Богом.

8. Будь-яке народження є зміною, або рухом від небуття до буття.

9. Усе, що має початок чи походження, є не просто першим початком чи першою причиною, а чимось ініційованим і створеним.

10. Вічне – це те, що завжди існувало віками й триває без змін і не народжується. Отже, той, хто є найвищим Богом, не народжується відповідно до своєї божественності.

11.Бог Всевишній і людина – несумісні істоти (Wiszowaty, 1960, s. 13–16).

Декларовані А. Вишоватим аксіоми також виконують роль апології своєрідної унітаріанської моделі християнської релігії, в основі якої – постулати: 1. Існує один і єдиний Бог. 2. Ісус Христос є звичайною, хоча й досконалою людиною; міра його моральної досконалості дозволяє стверджувати про божественного Ісуса, але не про Бога Ісуса Христа. 3. Дух Святий є божественною силою, але не Богом.

Філософським підтекстом таких постулатів є послідовний арістотелізм у розв'язанні проблеми тотожності одиниці й трьох, наслідком якого виявляється аріанська трактовка про подобосутність Сина Отцю. Тому не дивно, що социніан їхні опоненти тривалий час називали аріанами.

Однак відзначу, що А. Вишоватий свою більш-менш раціонально обґрунтовану модель релігії називав християнською. Точніше, «істинну релігію» він ототожнював із християнським віросповіданням у його виразному унітаріанському оформленні. Слово «релігія» для А. Вишоватого означало насамперед сукупність віросповідних постулатів і моральних обітниць, дотримування яких уможливлює вічне життя для справжніх християн. Натомість прикметник «унітаріанський» увійшов у загальний ужиток завдяки декларації на титульному листі видання "Bibliotheca Fratrum Polonorum quos Unitarios vocant" (Бібліотека польських братів, названих унітаріями).

У такому разі religio rationalis А. Вишоватого не збігається з новою «розумною релігією» Едуарда Герберта, лорда із Чербері, яка теж ґрунтується на самоочевидних «загальних поняттях» (notitiae communes). Вона не є подібною до «істинної релігії, властивої всім епохам» (початкової релігії людства) у викладі Гуго Гроція. Вона не вписується у стандарти релігії як системи законів Томаса Гоббса і, звісно, не варто її порівнювати з «універсальною релігією» Бенедикта Спінози, яка «відкривається людям через природне світло й світло пророче».

Також проблематичними видаються спроби дослідників ототожнювати раціональну релігію А. Вишоватого із «природною релігією». Наприклад, такої думки дотримувався П. Кралюк. Для нього природна релігія є віровчення, що ігнорувало одкровення як джерело віри й розглядало таким джерелом «здоровий людський розум» (Кралюк, 2015, с. 162).

Однак у контексті другої половини XVII ст. семантика конструкта «природна релігія» або зводилась до опозиції релігії Одкровення, або до своєрідної природної (не набутої) релігійності, начебто властивій людині від народження. Religio rationalis А. Вишоватого аж ніяк не узгоджується з контекстуально поданою синтагмою «природна релігія». До того ж польський мислитель не вважав Бога творцем речей світу. На його думку, матерія існувала вічно разом з Богом. Бог тільки сформував її відповідно до своїх планів.

Зрештою, його модель релігії, узгодженої з розумом, не вписується у стандарти барочного універсалізму, прикладом якого варто визнати «єдину релігію» Яна Амоса Коменського. Натомість «раціональну релігію» А. Вишоватого доречно ідентифікувати як яскраве свідчення християнського партикуляризму. У синтагмі "Religio rationalis" смисловий наголос треба поставити на перше слово, семантика якого зближається із семантикою віросповідання. По суті ratio для А. Вишоватого виявляється тільки зручним інструментом презентації інтелектуалам тодішньої епохи соцініанського, отже, унітаріанського credo.

Учення А. Вишоватого про religio rationalis стало одним зі стимулів раціоналізації релігії, яка розгорнулася у працях мислителів епохи Раннього Просвітництва. Проте його раціоналізм був затиснутий у лещатах унітарного християнського віросповідання і, зрештою, виявляється змістовно стриманим. У такому разі варто поставити під сумнів твердження деяких дослідників про начебто властивий автору трактату «релігійний раціоналізм» (З. Огоновський, П. Косінський), або про близькість його концепції religio rationalis до раціоналізму Р. Декарта (Л. Хмай).

Список використаних джерел:

Кралюк, П. М. (2015). Історія філософії України: підручник. Київ, КНТ, 652 с.

Любащенко, В. (1995). Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. Львів, Просвіта. 350 с.

Матковська, О. (1994). Ідеї соцініян в ідеології та практиці братств в Україні. Записки НТШ. Т. 228: Праці історично-філософської секції. Львів, с. 372–388.

Chmaj, L. (1921). Andrzej Wiszowaty jako działacz i myśliciel religijny. *Reformacja w Polsce. Organ Towarzystwa do Badania Dziejów Reformacji w Polsce*. Część druga: Myśl i działo. Rochnik I., s. 284–308.

Huber, S. (2005). Logika i wiara w sporze Andrzeja Wiszowatego i Gottfrieda Wilhelma Leibniza o Trójcę Świętą, Warszawa, Semper., 104 s.

Israel, J. (2006). Enlightenment contested: Philosophy, modernity, and the emancipation of man 1670–1752. Oxford: Oxford University Press., xxiv, 983 p.

Kosiński, P. (2015). Racjonalizm religijny w ujęciu Wiszowatego i Leibniza. Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris. Volume 29. Issue 2, s. 32–55.

Mieczkowski, R. (2016). Polish political philosophy of freedom. The discussion on religious subjects between Andrzej Wiszowaty and Gottfried Wilhelm Leibnitz, from 60s of the seventeenth century. *Astra Salvensis*, an IV, numãr 7, p. 85–102.

Mieczkowski, R. (2015). W procesie ustalania, co jest prawdą objawioną. Socynianie wobec dogmatu trójcy świętej. Łódzkie Studia Teologiczne. Tom 24. № 1, s. 77–90.

Ogonowski, Z. (1966). Socynianizm a Oświecenie. Studia nad myślą filozoficzno-religijną arian w Polsce w XVII wieku. Warszawa, PWN., 570 s.

Wiszowaty, A. (1960). O religii zgodnej z rozumem, czyli Traktat o posługiwaniu się sądem rozumu także w sprawach teologicznych i religijnych, przetłum E. Jędrkiewicz, Warszawa, PWN. [27], 60, [20] s.

References:

Kraliuk, P. M. (2015). Istorija filosofii Ukrajini [History of Ukrainian philosophy]: pidruchnik. K.: KNT, 652 s. [in Ukrainian].

Lyubashchenko, V. (1995). Istoryja protestantizmu v Ukrajini. [History of Protestantism in Ukraine]. Lviv, Prosvita [in Ukrainian].

Matkovska, O. (1994). Ideji sotsynian v ideologiji ta praktytsi bratstv v Ukrajini [The ideas of the Socinians in the ideology and practice of brotherhoods in Ukraine]. Zapysky NTSh. T. 228. Pratsi istorychno-filosofskoji sektsiji. Lviv, s. 372–388 [in Ukrainian].

Chmaj, L. (1921). Andrzej Wiszowaty jako działacz i myśliciel religijny. Reformacja w Polsce. Organ Towarzystwa do Badania Dziejów Reformacji w Polsce. Część druga: Myśl i działo. Rochnik I., s. 284–308.

Huber, S. (2005). Logika i wiara w sporze Andrzeja Wiszowatego i Gottfrieda Wilhelma Leibniza o Trójcę Świętą, Warszawa, Semper., 104 s.

Israel, J. (2006). Enlightenment contested: Philosophy, modernity, and the emancipation of man 1670–1752. Oxford: Oxford University Press., xxiv, 983 p.

Kosiński, P. (2015). Racjonalizm religijny w ujęciu Wiszowatego i Leibniza. Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris. Volume 29. Issue 2, s. 32–55.

Mieczkowski, R. (2016). Polish political philosophy of freedom. The discussion on religious subjects between Andrzej Wiszowaty and Gottfried Wilhelm Leibnitz, from 60s of the seventeenth century. Astra Salvensis, an IV, numãr 7, p. 85–102.

Mieczkowski, R. (2015). W procesie ustalania, co jest prawdą objawioną. Socynianie wobec dogmatu trójcy świętej. Łódzkie Studia Teologiczne. Tom 24. № 1, s. 77–90.

Ogonowski, Z. (1966). Socynianizm a Oświecenie. Studia nad myślą filozoficzno-religijną arian w Polsce w XVII wieku. Warszawa, PWN., 570 s.

Wiszowaty, A. (1960). O religii zgodnej z rozumem, czyli Traktat o posługiwaniu się sądem rozumu także w sprawach teologicznych i religijnych, przetłum E. Jędrkiewicz, Warszawa, PWN. [27], 60, [20] s.

Дата надходження статті: 29.07.2025
Дата прийняття статті: 26.08.2025
Опубліковано: 30.09.2025